

І. Я. Мислива-Бунько,
аспірант, редактор інформаційного центру
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)
Jasya2510@ukr.net

СЛОВА З КОМПОНЕНТОМ *САМ(О)-* У СУЧАСНИХ УКРАЇНОМОВНИХ ГАЗЕТАХ

У статті здійснено структурний та стилістичний аналіз складних слів із компонентом сам(о)-, вживаних у сучасних україномовних газетах. З'ясовано, що ці композити є не тільки номінативно-інформативним засобом, а й стилістичним. Вони, називаючи дії, процеси, явища, поведінку, використовуються для оцінки, характеристики особи, надають газетному мовленню експресивності, емоційності, зрідка образності та "свіжості".

Помітним явищем українських газет сьогодні є активне використання складних слів, котрі, будучи ощадливим й інформаційно-містким засобом, несуть необхідний емоційно-експресивний, виразально-зображальний, образний, характеротворчий, оцінний, впливово-переконливий заряд мовленню ЗМІ. Серед подібних структурно-складних дериватів виділяємо кількісно велику групу композитів із препозитивним питомим компонентом *сам(о)-*, що вказує на дію чи процес над самим собою. Про інтенсивність творення подібних складних слів у медійному підстилі, як і в українській літературній мові загалом, наголошували у своїх розвідках О. Стишов [1: 147, 201; 2: 141], Н. Клименко [3: 292], Л. Азарова [4: 64].

Актуальність роботи зумовлена, по-перше, активізацією в ХХІ ст. уживання слів з елементом *сам(о)-* в українській мові, по-друге, недостатньою вивченістю функціонування цих лексичних одиниць у сучасному газетному дискурсі, а також зростанням ролі мас-медіа в суспільстві.

Метою дослідження є аналіз структурних особливостей композитів із *сам(о)-* та з'ясування стилістичного навантаження цих складних лексем у мові сучасної преси.

Українські лінгвісти, розглядаючи складні слова з компонентом *сам(о)-*, виводять такі значення першого складника-займенника: дія, замкнена в самому предметі; певна ознака криється в самому процесі [5: 10]; процес над самим собою [1: 147]; дія проводиться самостійно [1: 201]; дія зосереджується в самому предметі чи явищі [4: 64].

На основі дібраного матеріалу з сучасних газет, деривати з елементом *сам(о)-* розподіляємо на такі групи:

1) складні субстантиви становлять найбільшу частину. Це пов'язано, передусім, із потребою називання осіб, процесів, явищ, тобто, як зазначають дослідники, найбільшу номінаційну "вагу" мають іменники [6: 46]. Серед займенниково-іменникових лексичних одиниць варто виділити кілька типів:

а) віддіслівний іменник керує займенником *сам*: *самоврядування, самоутвердження, самопочуття, самозахоплення, самоспалення, самопоїдання, самозречення, самовіддача, самоідентифікація, самофінансування, самозабезпечення, самокерування, самозбагачення, самоствердження, самосуд, самостримання, самозбереження, самодискредитація, самоповага, самоліквідація, самоорганізація, самозахист, самокопання, самоізоляція, самовираження, самовизначення, самоусвідомлення;*

б) складні одиниці мотивуються словосполученням "дієслово + займенник *сам* у формі давального, родового відмінків": *самоїдство, самогубець, самогон, самогубство, самоплив, самолюбівання, самолюбство, самодержець, самовисуванець;*

в) деривати, що утворилися на основі конструкції "іменник + займенник *сам* у формі давального чи давального відмінка": *саморозвиток, самоціль, самосвідомість, самооцінка, самообман;*

2) прикметникові утворення із компонентом *сам(о)-* мотивуються такими синтаксичними структурами:

а) прикметник + займенник *сам* у формі орудного відмінка: *самодостатній, самовільний;*

б) дієслово + займенник *сам* у формі родового чи орудного відмінка: *саморобний, саморегульований, самозакоханий, самодіяльний;*

3) кількісно невелику групу складають складні дієслова з досліджуваним елементом та побудовані на основі єдиної конструкції "стрижневе дієслово + *сам* у формі родового відмінка": *самопізнати, саморозвинути, самоусунути, самоліквідуватися, самознищитися, самовисунути*. Одночасне вживання постфікса, вираженого зворотною часткою *-ся / -сь*, у цих дериватах додатково наголошує на тому, що дія відбувається над самим собою, дія виконується самою особою;

4) фіксуємо одиничний випадок вживання складного прислівника, що мотивується сполученням дієслова та займенника *сам* у родовому відмінку: *самотужки*. Така кількісно обмежена група прислівників свідчить про меншу активність та частоту функціонування їх у мові сучасних газет. Значно більше таких дериватів, що виникли від складних прикметників способом суфіксації: *самочинно, самозакохано, самодостатньо*.

Композити зі складником *сам(о)-* у мовленні сучасних україномовних газет несуть не лише номінативно-інформативне навантаження, а й стилістичне. Як зазначає Л. Мацько: "Процеси творення слів зумовлюються, як правило, двома головними мотивами-чинниками: потребою семантичною

(утворити нову номінацію) і потребою стилістичною (знайти нове, частіше – емоційно-оцінне вираження суб'єктивного ставлення до названого)" [7: 42].

Газета, що характеризується синтезом жанрів (інформаційне повідомлення, репортаж, аналітична стаття, інтерв'ю, нарис, оповідання та ін.) та відображає різноманітну тематику (охоплює новини міжнародного, політичного і побутового життя, економіки та науки, освіти і культури) сприяє кращому вираженню авторами власного бачення подій, переконанню та впливу на читача. Відповідно "напівкнижні" слова зі складником сам(о)-, потрапляючи в різні жанрово-стильові контексти друкованих мас-медіа, набувають усілякого навантаження та забарвлення.

Загалом питомий компонент сам(о)- надає книжного відтінку складним лексемам [8: 307; 9: 35; 10: 142]. Проте "істотне значення має другий компонент, від якого й залежить стилістичний відтінок" [9: 35].

Цілковиту книжність газетно-публіцистичному підстилю несуть абстрактні композити-терміни зі складником сам(о)-, ускладнені суфіксами -анн (я), -енн (я), -ість, -ан (ий) (самоврядування, самофінансування, самозабезпечення, самосвідомість, саморегульований). Наприклад: "Справа в тому, що світова економічна криза, яка продовжує виривати, довела неспроможність **"саморегульованого ринку"**" ("Сільські вісті", 27 жовтня 2009 р.); "Знання" знаходиться на повному **"самофінансуванні"**" ("День", 26 вересня 2008 р.); "Яке ж то **самоврядування без грошей?**" ("Волинь-нова", 15 грудня 2007 р.); "Для полегшення **самопочуття** можна придбати спеціальні устілки для взуття" ("Волинь-нова", 21 жовтня 2008 р.); "Тому програма енергетичного **самозабезпечення**, створення нових робочих місць та цивілізованого побуту зав'язані в одне ціле" ("Сільські вісті", 27 жовтня 2009 р.).

У більшості випадків слова з препозитивною частиною сам(о)-, вживаючись на означення дій, процесів, вчинків, вдачі, індивідуальної поведінки (самотужки, самознищитися, самодіяльний, самозакоханий, саморобний, самодостатній, самовільний, самодержець, самогон, самогубство, самоїдство, самолюбство, самокопання, самоізоляція, самодискредитація, самосуд, самозбагачення, самопоїдання) виконують, передусім, функцію характеристики особи та відзначаються емоційно-експресивним забарвленням. Найчастіше такі лексеми виражають негативну оцінку особам через їхні дії, вчинки, порівняймо: "Фінансова криза в емоціях: не допросившись віддати гроші з депозиту, канівський підприємець пригрозив банкірам **самоспаленням**" ("Україна молода", 1 листопада 2008 р.); "Проте сереховичівському Леніну у ніч на п'ятницю, 12 лютого, троє невідомих влаштували **"самосуд"** – відрізували голову" ("Волинь-нова", 13 лютого 2010 р.); "А на півдні, в степах, усе зовсім по-іншому: тут людина зазвичай сама-самісінька перебуває на величезному відкритому просторі й має зовсім інші відчуття, тут більше страху, недовіри, хоча й дихається вільніше. Як наслідок – певна **самоізоляція**, хуторянство та замкнутість" ("День", 15 жовтня 2010 р.); "Як стало відомо, вечірньої пори в підвальному приміщенні одного з будинків на вулиці Миру хлопці взялися монтувати нову, **саморобну петарду**" ("Волинь-нова", 4 січня 2007 р.); "**Саморобні** обігрівачі приносять біду" ("Аверс-прес", 8 жовтня 2009 р.).

Іронічний (у деяких випадках саркастичний), викривальний, засуджувальний зміст і навантаження несуть деривати зі складником сам(о)-, коли мовиться про політиків і політичне становище в країні. Наприклад: "Проблема ніхто не хоче вирішувати по суті: політики лише набирають електоральних балів, а держава, як така, **самоусунулась від процесу**" ("Волинь-нова", 10 вересня 2009 р.); "А нинішня влада зайнята лише продукуванням своїх наступників і **самозбагаченням**" ("Експрес", 7 лютого 2008 р.); "І результат не забарився – парламентаризм увійшов у режим активної **самодискредитації**" ("Україна молода", 27 вересня 2008 р.); "Не можна категорично стверджувати, що сучасна фінансово-економічна криза виникла від надлишку **самозакоханих** політиків і корумпованих чиновників" ("Волинь-нова", 13 січня 2009 р.); "**Самодержець** [Л. Д. Кучма], як всі феодали, що діють під псевдонімами президентів на всьому пострадянському просторі (Прибалтійські держави – виняток), усе нарікав на те, що в президента ще замало повноважень" ("Літературна Україна", 13 січня 2005 р.). За нашими спостереженнями, вживання великої кількості негативно оцінних лексем, швидше за все, пов'язане з тим, що журналіст намагається відтворити сучасну дійсність із її жорстокістю, обманом, неправдами.

Порівняно рідко фіксуємо окреслені композити, що виражають позитивно оцінну експресію (самотужки, самодостатній, самосвідомість, самовіддача й ін.), наприклад: "Серед дітей проводиться конкурс малюнків (якраз на свято Миколая буде підбито підсумки). Було, що на тематичні зустрічі до центру запрошували народних умільців і всі присутні вчилися в них виготовляти якісь нехитрі сувенірні вироби. Так і сьогодні, наприклад, одну зі стін прикрашають **саморобні** яскраві листівки до дня святого Валентина" ("Луцький замок", 9 грудня 2010 р.); "Коли четвертокласники сприймали його як належне, то сповнені **самоповаги** семикласники відповідали: "Молодець за возом бігає" ("Літературна Україна", 27 січня 2005 р.); "Це був несподіваний момент в підготовчий період, але я з повною **самовіддачею** працював і працюю на тренуваннях і матчах, завжди готовий допомагати команді" ("Луцький замок", 24 вересня 2009 р.); "Можливо, якби заступник начальника відділу КРУ в області краще познайомилась з роботою фермерів, які **самотужки** піднімають землю, рятують майно колишніх КСП, проводять реконструкцію ще не повністю розібраних тваринницьких ферм під виробничі приміщення, то не ображала б їх" ("Волинь-нова", 5 лютого 2008 р.); "Тому ми повинні готувати **самодостатню** особистість, здатну усвідомлено ставитись до оточуючого середовища, свідомо вибудовувати власну життєву позицію"

("День", 26 вересня 2008 р.); "<...> під час чорносотенних погромів у Чернігові наприкінці 1905 року Михайло Михайлович та його дружина Віра Устимівна збирала серед співробітників Чернігівського штабюро, де обидва тоді працювали, гроші для придбання зброї для громадських загонів **самозахисту** від чорносотенців" ("День", 11 січня 2008 р.); "Прихильники "громадянської" версії стверджують, що майдан став результатом консолідації та **самоорганізації** людей, які усвідомили необхідність захисту своїх громадянських прав" ("День", 11 січня 2005 р.). Позитивізм подібних слів закладений зазвичай у семантиці самої лексеми та меншою мірою залежить від контексту.

Виразності, "свіжості", емоційності та певної образності надають деривати з *сам(о)-*, вжиті з переносним чи оновленим значенням. Порівняймо: "**Самодіяльні** лісоруби стіймались "на гарячому" ("Волинь-нова", 31 січня 2008 р.); "**В першій десятці "екологічних самогубців"** опинилися Сінгапур, Південна Корея, Катар, Кувейт, Японія, Таїланд, Бахрейн, Малайзія, Філіппіни та Нідерланди" ("Сільські вісті", 18 травня 2010 р.); "**Є низка показників, за якими оцінюють, так би мовити, самопочуття бізнесу**" ("Експрес", 7 лютого 2008 р.).

У мові сучасних газет трапляються поодинокі випадки створення грайливих моментів за допомогою слів із займенником *сам*: "**Полеглиє самопочуття і саморобна мазь, яку готують зі свіжого яйця, оцтової есенції і масла**" ("Волинь-нова", 21 жовтня 2008 р.).

Як бачимо, композити з препозитивним компонентом *сам(о)-* завдяки своїм структурним особливостям є не тільки номінативно-інформаційним засобом, а й стилістичним. Такі лексеми, називаючи дії, процеси, явища, поведінку, у більшості випадків вживаються для оцінки (негативної чи позитивної), характеристики особи, надання газетному мовленню експресивності, емоційності та в деякій мірі образності.

Зростання ролі ЗМІ у суспільстві й інтенсивність продукування складних слів спонукають до подальшого вивчення різних словотвірних типів цих дериватів та їхніх стилістичних функцій у сучасному газетному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття : (на матеріалі мови засобів мас. інформації) / О. А. Стишов. – [2-ге вид., переобл.]. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
2. Стишов О. Сучасне українське словотворення : основні тенденції розвитку / О. Стишов ; [відп. ред. Г. І. Мартинова] // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць на пошану проф. К. Городенської з нагоди її 60-річчя / МОН України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 135–146.
3. Клименко Н. Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці та словотворенні сучасної української мови / Н. Клименко // Слов'янські обрії : зб. наук. праць. Вип. 2. – К., 2008. – С. 286–307.
4. Азарова Л. Є. Складання як один із способів словотвору / Л. Є. Азарова, Н. Й. П'яст. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – 123 с.
5. Сучасна українська літературна мова / [Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін.] ; за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
6. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
7. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
8. Сучасна українська літературна мова : стилістика / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – Кн. 5. – 588 с.
9. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / Єрмоленко С. Я., Колесник Г. М., Ленець К. В., Маратова А. Ф., Пилинський М. М., Пустовіт Л. О., Русанівський В. М.]. – К. : Наук. думка, 1977. – 238 с.
10. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.06. 2011 р.

Мысливая-Бунько И. Я. Слова с компонентом сам (о) - в современных украиноязычных газетах.

В статье осуществлен структурный и стилистический анализ сложных слов с компонентом сам(о)-, применяемых в современных украиноязычных газетах. Выяснено, что эти композиты являются не только номинативно-информативным средством, но и стилистическим. Они, называя действия, процессы, явления, поведение, используются для оценки, характеристики личности, придают газетному вещанию экспрессивности, эмоциональности, изредка образности и "свежести".

Myslyva-Bun'ko I. Ya. The Words with the Component self- in the Modern Ukrainian Newspapers.

The article is a structural and stylistic analysis of complex words with the component self-, used in the modern Ukrainian newspapers. It has been found that these composites are not only a nominative-informative way, but also stylistical. They are referring to actions, processes, phenomena, behaviour, estimating the person's characteristics and providing the newspaper speech with the expressiveness, emotionality, occasionally imagery and "freshness".